

Mikko Ripatti

Mihin koulu opettaa?

Arvid Järnefelt kasvatuksesta

Koulun muutos

Koululaitoksen piirissä 1990-luvulla toteutetut uudistukset ovat merkittävimmät muutokset sitten peruskoulu-uudistuksen. 1990-luvun alkupuolella toteutettiin peruskoulun opetussuunnitelman uudistus, vuosikymmenen lopulle tultaessa uusi koululainsäädäntö ja tämän vuosikymmenen alussa jälleen uusi opetussuunnitelman uudistus. Toteutettujen uudistusten vaikutukset ovat nähtävissä lähivuosina. Muutoksen taustalla on pyrkimys, jossa kouluhallinnon ja opetuskäytäntöjen ratkaisuja on haluttu purkaa tiukasti ylhäältä päin johdetusta ohjelmasta alemman tason päätöksentekoon keskittyväksi valinnaiseksi ohjelmaksi. Käytännössä koulut itse vastaavat omista opetussuunnitelmistaan. Opetussuunnitelmauudistuksissa onkin edetty ensin valtiollisesta opetussuunnitelmasta kuntakohtaiseen ja viimein koulu-kohtaiseen. Seuraava askel on siirtyminen oppilaskohtaiseen henkilökohtaiseen opetussuunnitelmaan, joka osittain onkin jo toteutunut erityisopetuksen piirissä.

Näin valtion valvomasta koululaitoksesta on haluttu tehdä liikkuva osa avointa järjestelmää. Järjestelmän purkautuminen on johtanut koulut uuteen tilanteeseen, jossa ne joutuvat entistä läheisempään vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön lähiympäristönsä kanssa. Tämä on tuonut kouluille sekä uudenlaisia mahdollisuuksia että myös vastuuta suhteessa sellaiseen toimintaan, jossa koulu joutuu kosketuksiin hyvin erilaisten arvomaailmojen kanssa. Opetussuunnitelman ja siten koulun toiminnan lähtökohtana on sen arvoperusta. Opetuksen ja koulun arvoperustaan otti voimakkaasti kantaa kirjailija Arvid Järnefelt viime vuosisadan alussa. Onko Järnefeltin näemyksillä sanottavaa tämän päivän kouluille, opetukselle ja kasvatukselle?

Kaksi koululaitosta

Koulutuksen laajeneminen ja sen merkityksen kasvaminen on kiistaton tämän hetken yhteiskunnassa. Tämä on nähtävissä ensinnäkin siitä, että lasten kasvattaminen on siirtymässä yhä varhaisemmassa vaiheessa perheestä laitoksiin. Tätä on perusteltu opettajien ja kasvatustyöntekijöiden ammatillisella pätevyydellä, lapsen oppimiskyvyn varhaisella herättämisellä sekä sillä, että tarha ja koulu mahdollistavat vanhempien ansiotyön kodin ulkopuolella. Toinen syy koululaitoksen roolin paisumi-

selle on yhteiskunnan kasvava koulutettujen ihmisten tarve. Jatkuva ja nopeutuva tuotannon ja työelämän kehittyminen sekä arki- ja yhteiskuntaelämän monimutkaisuus edellyttävät laadullisesti korkeammantasoisia ajattelu- ja työsuorituksia. Kasvatustieteessä tämä on johtanut kognitiivisen suuntauksen korostumiseen didaktiikassa. Käytännössä tämä tarkoittaa valmiutta käyttää teoreettisia malleja ja käsitteitä ennalta tuntemattomien tilanteiden analysoinnissa.

Jatkuva ja nopeutuva tuotannon ja työelämän kehittyminen on johtanut teknis-taloudellisten suuntausten ja arvostusten korostumiseen koulutuspolitiikassa ja koulutusorganisaatioissa. Lisäksi se on johtanut suuryritysten omien tutkimuslaboratorioiden ja koulutusorganisaatioiden syntymiseen. Ne ovat kehittyneet taloudellisten realiteettien ja yhä kovenevan kilpailun synnyttämässä paineessa täydentämään loputtomien uusien erityisvalmiuksien ja -taitojen oppimista. Oppimiskeskuksina yritysten tutkimuslaboratoriot ja koulutusorganisaatiot vetävät laadussa vertoja monille yliopistoille tai korkeakouluille. Yrityksillä on etunaan teorian ja käytännön välinen läheinen yhteys, mikä usein mielletään elämänläheisyytenä. Tällöin rinnastetaan yhteen sanomattomana totuutena elämä ja talouselämä. Yritysten tutkimus- ja koulutusorganisaatioista on muotoutumassa koulutuksen yhteiskunnallinen arvokeskus yliopistojen sijaan. Hyöty, käyttö, tehokkuus ja tuotanto ovat vallitsevat arvot suuryritysten hermokeskuksessa. Näiden arvojen mukaan orientoituvat kasvavassa määrin myös yliopistot ja koululaitos. Niiden tukena on nykyaikainen valtio. Vaarana on, että koulut joutuvat yksipuolisesti huomioimaan opetuksessaan sisältöjä ja toimintamalleja, joita talouselämä, suuryritykset ja teollisuus edellyttävät. Klassiseen kysymykseen ”kuka kasvattaa kasvattajat” voidaan tällöin vastata, että todellisina kasvattajina toimivatkin talouselämän vaikuttajat.

Vapauden periaate

Nykyiset pedagogiset valtavirtaukset pohjautuvat lähinnä ranskalaiseen kirjailija-filosofiin Jean Jaques Rousseauhun sekä englantilaiseen klassisen empiristisen filosofian edustajaan John Lockeen. Ratkaiseva ero Locken ja Rousseauin kasvatuskäytännösten välillä on, että Locken käsityksen mukaan ihmisen syntyessä hänen sielunsa on kirjoittamaton lehti, tyhjä taulu (*tabula rasa*), johon tiedot ja taidot välittyvät ympäristöstä aistihavaintojen kautta. Locken kasvatustieteelle tunnusomaista on utilitarismi, pyrkimys käytännöllisen elämän vaatimusten huomioonottamiseen ja näiden tietojen välittäminen lapsille. Sen sijaan Rousseauin mukaan lapsi ei ole tyhjä taulu, vaan sisältää itsessään kasvun aiheet, jotka sitten luonto (ympäristö) tuo esille sitä täydellisemmin, mitä luonnonmukaisemmin lapsi saa kasvaa. Rousseau siis ajatteli, että ihmisen myötäsyttyiset vaistot ja vietit ovat tarkoituksenmukaisia ja suuntautuvat yksilön säilyttämiseen ja kehittämiseen. Rousseaulle kasvatustiete on lapsen synnynnäisten taipumusten tietoiseksi tekemistä. Myös yhteiskuntasopimusteorioissaan sekä Locke että Rousseau tulivat luoneeksi suuntaviivat niille yhteiskunnallisille ja pedagogisille näkemyksille, jotka ovat välittyneet meille pohjoismaisessa demokradiassa ja siihen sisältyvässä sivistysihanteessa.

Rousseaulaisen kasvatustradition puolestapuhujana vuosisadan alussa Suomessa toimi kirjailija Arvid Järnefelt. Arvid Järnefeltin kasvatuskäsitys pohjautuu Leo Tolstoin esittämiin ajatuksiin kasvatuksesta. Johtavana ajatuksena molemmilla on vapauden periaate, joka sinänsä ei ollut uusi. Yksilöllistä, lapsen oikeuksia enemmän huomioon ottavaa vapautta kasvatukseen oli vaatinut myös Rabelais ennen Rousseautta.

Järnefeltille vapauden periaate tarkoitti irtautumista vallalla olevasta järjestelmästä, siis valtiollisesta koulujärjestelmästä. Järnefeltin mukaan lapsia ei tullut opettaa koulussa. Toimittamalla lapset kouluun palvelemme valtion johtavien henkilöiden elämänymmärrystä. Hänen mukaansa myös eri aineiden oppisisällöt palvelevat yhteiskunnallista valtaa edustavien johtajien ideologian vahvistamista. Tämän vuoksi opetus tulisi toteuttaa joko kotiopetuksena tai niin, että useimmat vanhemmat yhdessä vastaisivat lastensa oppimisesta.

Kritiikillään Järnefelt vaati koululle ja opetukselle autonomiaa suhteessa ulkopuolisiin instansseihin. Opetus tuli toteuttaa instituutioiden ulkopuolella. Liittyesseen johonkin vallalla olevaan järjestelmään koulun toiminta sisälsi poliittisia ja taloudellisia tms. intressejä, jotka olivat ristiriidassa koulun perimmäisen tavoitteen ja kasvatustehtävän kanssa. Koulun tuli olla itsenäinen tekijä kulttuurijärjestelmässä. Sen tehtävä oli sivistyksellinen. Kasvatus ei ollut pelkästään kulttuurin välitysmuoto tai tapa sosiaalista kasvava tiettyyn kulttuuriseen tai yhteiskunnalliseen tilaan. Kasvatuksen oli autonomisen asemansa nojalla pyrittävä olemaan myös sosiaalista uusintamista määräävä tekijä.

Koulun tehtävä oli sivistyksellinen. Sivistyksen varaan Järnefelt rakensi perustan, joka määräsi sosiaalisen uusintamisen. Sivistyksellisesti arvokkainta tietoa oli nimenomaan sellainen tieto, joka opetti ja kasvatti ihmisiä elämään yhdessä ja elämään yhdenvertaista elämää toinen toisensa kanssa. Järnefelt katsoi vallitsevien oppisisältöjen olevan ristiriidassa tällaisen tiedon kanssa. Järnefeltin teoksessa *Veljekset* päähenkilönä esiintyvä Henrik päätyy käsitykseen, että kaikki oppikirjat on kirjoitettu ylläpitämään vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä: Historian oppikirjat kuninkaineen, sotilaineen ja urotöineen olivat kansallisen itserakkauten valhetta. Maantiedon opetus oli palvelusta rikkaille, sillä siinä esitettiin pelkkiä paikan nimiä ja luetteloja teollisuuden tuotteista. Samoin luvunlaskukin palveli yhteiskunnallista järjestelmää opetta-

Kirjailija Arvid Järnefelt kuvattuna 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Järnefelt piti kirjailija Leo Tolstoita esikuvanaan ja oli tolstoilaisuuden keskeisin edustaja Suomessa.

essaan perusteita kaupalle ja verotukselle.

Näin oppiaineiden sisällöt implikoivat intressejä, jotka olivat ristiriidassa sellaisen sivistysihanteen kanssa, joka kasvattaisi keskinäiseen ymmärrykseen ja yhdenvertaisuuteen. Historianopetus erotti eri kansoja toisistaan vetoamalla itsekkääseen kansallistunteeseen. Maantiedon opetus vahvisti ihmisten yhteiskunnallista jakautumista, ja edelleen laskuoppi palveli valtion pakkokoneistoa, joka pahimmillaan kohdisti toimintansa ihmisen väkivaltaiseen alistamiseen.

Niin lasten kasvatusta kuin opetustakin olisi tullut toteuttaa vapaana pakosta. Järnefeltin mukaan pakon käytöstä seurasi, että lapsi oppi toimimaan joko palkkion toivossa tai rangaistuksen välttämisen pelossa. Tällöin lapsi oppi toimimaan ainoastaan omaksi parhaakseen ja edelleen omien persoonallisten mielihalujensa toteuttamiseksi. Pakko oli kasvatuksen muoto, joka opetti ihmisen toimimaan ulkoisen motivaation alaisena. Sen sijaan, kun kasvatuksen muotona olisi vapaus, ihminen toimisi sisäisen välttämättömyyden pakosta, velvollisuuden tunnosta (vrt. Kant yleisen moraalilain ehtojen mukaan). Tämä edellytti, että tahtoon ei kohdistunut heteronomisia vaikutteita, jotka pakottivat ihmisen toimimaan vasten tahtoaan.

Saadessaan kasvaa ”vapaasti” lapsi oppii toimimaan yleisten moraalilain ehtojen mukaan. Näin lapsessa vahvistuvat ominaisuudet, joiden avulla hän kykenee vastustamaan yhä enemmän tahtoon kohdistuvia heteronomisia pyrkimyksiä. Aristoteleen käsittein tämä tarkoittaa ihmisen kasvamista vahvaluontoiseksi. Lapsi oppii toimimaan vapaasta tahdostaan ehdottoman yhdenvertaisuuden vaatimuksen mukaan. Tiivistetysti se on ilmaistu kultaisen säännön etiikassa (Matt. 7, 12): Kaikki mitä tahdot tehtävän itsellesi, tee muille. Vuorisäärän ja kultaisen säännön tulkintaan perustuvaa yhdenvertaisuuden vaatimustaan Järnefelt käsittelee teoksessaan *Heräämiseni*.

Kultaisen säännön etiikassa toisten oikeuksia kunnioittava odottaa, että myös hänen annetaan vastavuoroisesti pitää oikeutensa. Toisin sanoen kultaisen säännön etiikka perustuu vastavuoroiselle oikeuksien tunnustamiselle. Toisten oikeuksien tunnustaminen voidaan muotoilla negatiivisesti: mitä et tahdo itsellesi tehtävän, älä tee muille. Tällöin kultaisen säännön etiikka rajoittuu passiiviseen oikeuksien tunnustamisen minimiperiaatteeseen. Tämän lisäksi kultainen sääntö sisältää myös aktiivisen toimeliaisuuden lähimmäisen hyväksi. Järnefeltin mukaan tämä on mahdollista ainoastaan itsekasvatuksen avulla.

Kasvattajan itsekasvatus

Teoksessaan *Muistelmia* (1982) Maija Järnefelt mainitsee kysyneensä isältään ohjeita siitä, miten hänen tulisi kasvattaa poikaansa. Tähän Arvid Järnefelt kirjoittajan mukaan vastasi, että kasvattaa ei voi kuin kasvattamalla itseään. Järnefeltin mukaan kasvatusta viime kädessä on kasvattajan itsekasvatusta. Kasvattajan itsekasvatus perustuu siihen, että lapsi omaksuu ympäristöstään vaikutuksia. Tämän vuoksi kasvattajien tai vanhempien tulisi olla mahdollisimman hyviä esimerkkejä lapsilleen. Tämä puolestaan tarkoittaa itsensä kehittämistä aktiiviseen toimeliaisuuteen lähimmäisen hyväksi. Kasvatus ilmenee kasvattajan pyrkimyksessä hyvään, ja lapsi oppii

esimerkin tartunnaisuudella. Opetuksen tehtävä taas oli jakaa vapaasti tietoja ja herättää näin eloon ajatuksen itsenäisyys. Oppimisen ehto oli se, että lapsi halusi oppia, samoin kuin syömisen ehto oli se, että syöjä on nälkäinen.

Itsekasvatuksen ajatus on tullut uudestaan ajankohtaiseksi. Tähän viittaa osaltaan mm. professori Ilkka Niiniluodon työryhmän lausunto, jonka mukaan itsekasvatusta tarvitaan sen aloitteisuuden kehittämiseksi, jonka holhousyhteiskunta tukahdutti. 1900-luvun alussa itsekasvatus oli alistettu kollektiivisille päämäärille. Nykyisen merkitys nähdään kasvuna ihmiseksi, ihmisen itsensä kehittämisenä. Keskeisenä ovat uudet ei-materiaaliset, henkiset arvot. Itsekasvatuksen tulisi nykyisten vaatimusten mukaan kohdistua paitsi vastuuseen lähimmäisestä, myös vastuuseen ympäristöstä.

Kasvatuksen kautta kohti uutta yhteiskuntaa

Moderni valtio on yhä enemmän valjastamassa organisaationsa eri tasot kansallisen valtion elintasokilpailussa selviämiseen. Kasvatukselliset instituutiot kuten koulut on alistettu palvelemaan markkinavoimien tarpeita, jolloin yleishumaanit arvot joutuvat väistymään näiden tieltä. Järnefeltin perintö velvoittaa vastarintaan juuri yleisinhimillisten arvojen puolesta. Järnefeltin ajatus tähtääkin siihen, että lapsi oppii toimimaan lähimmäisen parhaaksi yleisen moraalilain ehtojen mukaan omasta vapaasta tahdostaan, sisäisestä pakosta eli velvollisuuden tunnosta. Hän haluaa kasvattaa ihmiset kykeneviksi vastustamaan tahtoon kohdistuvia heteronomisia pyrkimyksiä, jotka ovat ristiriidassa ihmisten keskinäisen yhdenvertaisen elämän kanssa.

Järnefeltillä vapauden periaatteen ja lapsen oikeuksien korostaminen liittyy hänen valtiota ja sen harjoittamaa ideologiaa kohtaan suuntaamaansa kritiikkiin. Valtion harjoittama ideologia ilmeni sitä ylläpitävissä instituutioissa kuten oikeuslaitok-

Järnefeltin toimittaman aapisen (1905) kuvituksesta vastasi Järnefeltin hyvän ystävän Juhani Ahon puoliso, taiteilija Venny Soldan-Brofelt. Tekijöiden asenteesta lapsia kohtaan kertoo se, että kuvan kukolla ei ole kurittavaa karttakeppiä vaan makeispussi. Lukukappaleisiin sisältyy lapsille läheisiä asioita ryytimäisen, maanviljelyyn liittyviä asioita äkeineen sekä tolstoilaiseen katsomukseen liittyen eettisiä, ihmisten yhdenvertaisuutta painottavia kertomuksia.

nessa tuomioistuimiseen, vankiloiseen ja poliiseineen, armeijassa, kirkossa ja koulussa. Yhdessä ne muodostivat pakkokoneiston. Rakentuessaan inhimillisen elämänmuodon ympärille ne kuitenkin alkoivat toimia autonomisesti, itsenäisesti oman loogikan mukaan kääntyen lopulta ihmiselle välttämättömän keskinäisen ja inhimillisen elämänmuodon vastaiseksi. Kun ihminen alistetaan osaksi tätä systeemiä, ihmisyyksilö ei kykene enää toteuttamaan omaa todellista olemustaan, järkitahtoaan.

Yhdenvertaisuuden sijaan valtion harjoittama ideologia pitää yllä arvoperustaa, joka mahdollistaa persoonallisen eli henkilökohtaisen hyödyn ja menestyksen tavoittelun, kilpailun, omaisuuden hankinnan ja sorron. Kasvatuksen avulla lasten tulisi omaksua moraalinen perusta, jonka avulla vallassa olevien harjoittamaa sortoa milloin yhteiskuntaluokan, rodun, isänmaallisen yhtenäisyyden, ideologian, taloudellisten, poliittisten tai milloin sotilaallisten perusteiden nojalla voidaan passiivisesti vastustaa. Tässä suhteessa Järnefelt on anarkisti, valtion vastainen. Anarkistina Järnefelt kyseenalaistaa vallan legitimitietin myös kasvatuksessa. Sitoutumalla moraalisesti kultaisen säännön etiikkaan ja yhdenvertaisuuden periaatteeseen kasvattaja on oikeutettu puuttumaan kasvatettavaan ja tällöinkin ainoastaan itsekasvatuksen avulla. Kultaiseen sääntöön sisältyy se universaali etiikka, joka voisi toimia kaiken kasvatuksen perustana.

Teknis-taloudellisen arvomaailman taustalla oleva hyöty, käyttö, tehokkuus ja tuotanto ovat tekijöitä, joiden mukaan koko koulutusorganisaatio yhä enemmän orientoituu. Moderni valtio on tässä tukena. Kasvatus ja koulutus tapahtuu aina yhteiskunnallisten rakenteiden ja prosessien puitteissa. Tällöin on luonnollista ajatella, että kiinnittyessään yhteiskunnalliseen järjestelmään ja ammentaessaan samaan aikaan arvoperustansa siitä kasvatuksen arvot ovat omiaan vahvistamaan jo olemassa olevia arvoja. Koulu ei tällöin kykene toimimaan yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti hedelmällisenä ja uusintavana instanssina. Koulu vain lujittaa sitä, mikä jo on. Samalla lapset sosiaalistetaan siihen yhteiskunnallis-kulttuuriseen tilaan, joka on vallitsevana. Sen sijaan, että kasvatus ohjaisi järjestelmän arvoperustan muuttamiseen, se suuntaakin toimintaa vallitsevan arvoperustan säilyttämiseen. Kasvatuksen ja koulutuksen suuntautuessa vallitsevaan järjestelmään ja sen arvoperustan säilyttämiseen syntyy ihmisyyksilön ja kulttuurin tila, kulttuurin dekadenssi, jossa kumpikaan ei toteuta kaikkia rakentavia mahdollisuuksiaan. Seurauksena on henkisen elintilan supistuminen. Kasvatuksen suuntautuminen kultaisen säännön etiikkaan ei merkitse henkisen elintilan supistumista, vaan inhimillisten mahdollisuuksien avautumista – ja kenties toteutumista!

Kirjoittaja on Joensuun yliopiston Savonlinnan normaalikoulun rehtori.